

Filantropista nevelési ideák*

Virág Irén

Bevezető gondolatok

Jelen írás előzményei a 18–19. század fordulójának arisztokrata nevelési sajátosságait feltáró vizsgáltunkra nyúlnak vissza.¹ Az európai mércével mérve is magasan kvalifikált társadalmi réteg haladó gondolkodású tagjai főként a reformkortól kezdődően jelentős szerepet vállaltak a kultúra és a művelődés ügyének felkarolásában. Korábbi kutatásunk során választ kerestünk arra, milyen neveltetési sajátosságok alapozták meg a főrangúak műveltségét, milyen tendenciák érvényesültek a házi neveltetés különböző irányjaiban, valamint hogyan reagált a magánnevelés a 19. század első felének politikai, társadalmi és szellemi kihívásaira, változására. A kutatás során kirajzolódott, hogy a vizsgált korszakban érzékelhető a felvilágosodás pedagógiai eszméinek továbbélése Magyarországon, ugyanakkor Locke, Rousseau és Pestalozzi mellett a filantropizmus pedagógiai gondolatai is jelen vannak. Kimutathatóak egyrészt a neveltetésben, másrészt a neveltetést végző nevelők pedagógiai munkájára is hatással voltak. Ezen gondolatok jelenlétét a kor vezető társadalmi rétegének, az arisztokráciának kontextusában értelmeztük (Virág 2013a).

A filantropizmus pedagógiai gondolatai magyarországi jelenlétének vizsgálatára irányuló jelenlegi kutatásunk tervezésekor abból az alapvetésből indultunk ki, hogy a 19. század első évtizedeinek politikai, társadalmi és kulturális értelemben is igen érdekes korszakában hazánkban a felvilágosodás nevelésre vonatkozó gondolatai közül különösen a német felvilágosodás íróinak pedagógiai művei voltak népszerűek. Ezek hatásainak jelenlétét főként a 19. század kezdetétől feltételeztük a magyar nevelésügyben. Ismert volt az is, hogy a filantropizmus pedagógiai gondolatait főként Tessedik Sámuel, Berzeviczy Gergely, Brunszvik Teréz nevével kapcsolta össze a témában megjelenő szakirodalom (Fináczy 1927, Fehér 1999, Németh–Pukánszky 1996, Mihalovicsné 2006), azonban Salzmann és Campe műveinek korabeli fordításai arra utaltak, hogy bár Magyarországon nem alapítottak a filantropinumokhoz hasonló nevelőintézeteket, a filantropizmus pedagógiai hatása mégis szélesebb körben érzékelhető.

* A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

¹ Virág Irén 2013a. *A magyar arisztokrácia neveltetése (1790–1848)*. Eger: Líceum Kiadó.

Kíváncsiak voltunk, hogy a filantropizmus mely pedagógiai gondolatai váltak hangsúlyossá hazánkban, valamint kik voltak azok a pedagógusok, akik munkájában, írásaiban érzékelhetők, jelen vannak a filantropista gondolatok.²

A filantropizmus nevelési elképzelései

A 18. sz. végén a későbbi Németország területén kialakult filantropizmus szakítani akart a tanításban uralkodó megkövesedett módszerekkel, a klasszikus nyelvek egyeduralmával, az antik szerzők munkáinak tanulmányozásával, helyette a praktikus és közhasznú ismeretekre, az élő idegen nyelvek tanulására, a szemléltetésen alapuló ismeretszerzésre, a természettel való szoros kapcsolatra helyezte a hangsúlyt. A filantropisták a hagyományos, egyoldalú intellektualizmus helyett az ember teljes kibontakoztatására törekedtek, ahol az akarat, az érzelmek és a test kiművelése is fontos szerepet kap. Konceptiójuk szerint a gyermekek 15 éves korukig közhasznú ismereteket szereznek az iskolában, ezt követően gimnáziumi valamint szakiskolai tanulmányokat javasoltak. A filantropisták nevelési célja a hétköznapi hivatását becsületesen végző erényes polgár nevelése (Fináczy, 1927).

Az első, a filantropizmus nevelési eszménye alapján működő bentlakásos nevelőintézetet Basedow³ hozta létre 1774-ben Philantropinum néven a dessauai fejedelem támogatásával, melyet négy éven keresztül saját maga irányított. Ezt követően a vezetés feladatát Joachim Heinrich Campénak⁴ adta át. Az intézet Dessauban 1793-ban megszűnt ugyan, de mintájára több filantropinum is létrejött az országban (Schmitt, 2007).

Az intézetekben a gyakorlatiasság és az új módszertani megoldások, valamint az életközelség határozta meg az oktatást és a nevelést. Elvetették az ismeretek bemagoltatásának hagyományát, a tanításban fontos szerepet kapott a szemléltetés, a játékoság és a megtapasztalás. Gyakran vitték a gyerekeket a természetbe, kirándulásokra, kiemelt szerepet kapott a testi nevelés, a szabad levegőn tartózkodás és a kényeztetés kerülése mellett a kemény testedzések, az úszás, vívás, evezés, célba lövés, lovaglás. A filantropisták szakítottak a múzsai neveléssel, hanyagolták a művészeteket, és kifejezetten praktikus ismereteket tanítottak a növendékeknek, így pl. anyanyelvet, olvasást, írást, számo-

² A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

³ Johann Bernhardt Basedow (1723–1790): német teológus, pedagógus, író, a filantropisták első jeles képviselője.

⁴ Joachim Heinrich Campe (1746–1818): német író, filozófus, a filantropista nőnevelési gondolatok egyik megfogalmazója.

lást, egészségtant, földrajzot, történelmet, természettudományt. Görög nyelvet egyáltalán nem, latint kizárólag a felsőfokú tanulmányokra készülő diákoknak oktattak. A fiúk előtt a kézműves, kereskedő, katonatiszt pálya nyílt meg, a lányokat a háziasszonyi szerepre készítette fel a nevelés. Mindkét nem esetében fontos volt a fizikai munkavégzés (Tenorth, 2010). Mindenekfelett bíztak az intézményes nevelés erejében, ami által a gyermekek elsajátíthatják azokat az erényeket, melyek a társadalom számára is hasznosak és fontosak, úgymint a kötelességtudat, a pontosság, a közösségért végzett munka szeretete. Ennek kialakulását a jutalmazással és büntetéssel segítették elő (Pukánszky és Németh, 1996). Az alapfokú képzés végéig koedukált nevelést javasoltak a filantropisták. Ezt követően mindkét nem esetében a társadalmi szerepükre való felkészítés kerül előtérbe.

A német területen alapított filantropinumok közül Basedow dessau-i intézete, valamint Salzmann⁵ schnephenhalti intézete voltak a legnépszerűbbek (Leonhard, 2008).⁶

Németországban a nők számára is létrehoztak bentlakásos magániskolákat, leányfilantropinumokat, ilyen volt pl. Karoline Rudolphi (1754–1811) intézete (Erziehungsinstitut für junge Demoiselles). A nevelésben a leányok írni-olvasni tanultak meg először, majd kézimunkáztak, valamint a nőnevelés elengedhetetlen részeként franciául tanultak. A tantervükben angol, rajz, zongorajáték, társastánc szerepelt, azonban ezeket a tárgyakat külön fizetségért tanították nekik. Ezeken kívül természettudományos tárgyak (földrajz, természettan, csillagászat és matematika) és vallástan olvasható még az órarendben (Pukánszky, 2011).

A filantropizmus intézményes nyomai Magyarországon

Bár Magyarországon nem alapítottak a filantropinumokhoz hasonló nevelőintézeteket – ezek intézményes megjelenése vélhetően a felvidéki gimnáziumokra volt jellemző a korban –, a filantropizmus pedagógiai hatása mégis szélesebb körben érzékelhető. Egy korábbi írásunkban (Virág, 2014a) vizsgáltuk a nőnevelő intézetek világát. Ennek során kitértünk arra, hogy az országban több olyan neves nőnevelő intézet is működött – Sennovitz Mátyás, Steinacker Gusztáv, Seltenreich Károly, Teleki Blanka intézetei –, melyekben a filantropizmus eszméi is fellelhetők.

⁵ Christian Gotthilf Salzmann (1744–1811): evangélikus lelkész, pedagógus.

⁶ Vö: Schmitt, 2007.

Sennovitz Mátyás⁷ és felesége 1794-ben alapította intézetét Eperjesen, ami 1868-ig állt fenn megszakítás nélkül. A szülőknek kiadott tudósítások alapján körvonalazhatók Sennovitz filantropizmussal rokon vonásokat mutató nevelési elvei. Az alapító célja, hogy elvszerűen kifejlessze a lányok szellemi képességeit, s a gyakorlatok során a jövőendő asszonyi és anyai hivatásra készítse fel növendékeit (Virág 2014a). Sennovitz intézetében a testi és az erkölcsi nevelés, a praktikus ismeretek tanítása, a jutalmazás erőteljes bevonása a motiválásba jelentik azokat az elemeket, melyek a filantropizmus koncepciójában is markánsan jelen vannak.

Steinacker Gusztáv⁸ evangélikus pedagógus egy modern lánynevelő intézet létrehozását tűzte ki célul, melynek terveit ki is dolgozta, megvalósítására azonban csak a debreceni református lányiskola keretei közt nyílt lehetősége 1838–1842 között (Aranyi, 1989). Fontosnak tartotta, hogy a lányok házi nevelését nevelőintézeti oktatás kövesse. Sennovitzhoz hasonlóan ő is elítélte korának divatos felületes műveltségi elemeit – francia és angol társalgás, zeneművek eljátszása, divat, tánc, kézimunka –, a képzés súlypontját mindezek helyett a nők sajátos feladataihoz mért műveltségi tartalmakra helyezte. Steinacker iskolájában megjelennek a filantropizmusra jellemző háztartási ismeretek és a kézimunka, ugyanakkor az oktatott tárgyak koncentrikusan bővülnek tartalmukban, és nem marad meg a képzés a gyakorlati ismeretek szintjén (Virág 2014a).

Seltenreich Károly⁹ Balassagyarmatról 1846-ban Pestre áthelyezett német nyelvű nevelője rövid időn belül jó hírnevet vívott ki magának. Az induló intézmény programját Seltenreich a Nevelési Emléklapok 1848. évi 5. számában közölte. Seltenreich gyakorlatorientált oktatása, a természetgyűjtemény, a képtár és a különböző eszközök szintén a filantropista iskolázás irányába mutatnak (Virág 2014b).

Teleki Blanka¹⁰ 1846-ban alapította nőnevelő intézetét kifejezetten arisztokrata leánygyermek számára. A nevelési tervben rögzítette az intézetben folyó oktatás legfontosabb alapelveit. Teleki Blanka intézete rövid fennállása alatt

⁷ Sennovitz Mátyás (Késmárk, 1763. febr. 11. – Eperjes, 1823. aug. 11.): tanár, az eperjesi evangélikus lányiskola igazgatója.

⁸ Steinacker Gusztáv (Bécs, 1809. márc. 1. – Buttstädt, Németország, 1877. jún. 7.): evangélikus lelkész, hittudós, író és fordító. Az első német nyelvű leánynevelő intézet létrehozója Debrecenben. Neveléstannal, valamint egyházi kormányzattal foglalkozó munkákat írt magyar és német nyelven. 1838-ig Bánffy báró lányainak magánnevelője.

⁹ Seltenreich Károly (Gölnicbánya, 1813. jún. 15. – Pest, 1855. szept. 8.): pedagógus. Feleségével Balassagyarmaton nőnevelő intézetet alapított (1846-ban Pestre helyezték át). A nőnevelés általánossá tételén dolgozott.

¹⁰ Teleki Blanka, gróf (Hosszúfalva, 1806. júl. 5. – Párizs, 1862. okt. 23.): a magyar nőnevelés egyik képviselője, Brunszvik Teréz unokahúga.

nem öltött egyértelmű filantropista vonásokat, noha azokat nagynénje közvetítésével minden bizonnyal ismerte (Virág 2013a).

A vizsgált intézmények közös jellemzője, hogy az alapító és működtető pedagógusok, tanárok kimutathatóan ismerték a filantropisták pedagógiáját, és számos elemét beépítették a programjukba. Hangsúlyosan megjelenik a házi-asszony szerepre való felkészítés, a gyakorlatban hasznosítható ismeretek oktatása, a tartalmak gyakorlatias megközelítése, valamint a szemléltetés módszérének az alkalmazása. Ezek a jegyek azt mutatják, hogy az intézetek nevelési alapelveiben és a tantervek szintjén több filantropista vonás azonosítható, ennek ellenére a vizsgált intézmények alapján nem mondhatjuk, hogy kizárólagosan a filantropinumokhoz hasonló intézményi jelleget öltenek (Virág 2014a).¹¹

A testi nevelés

A filantropisták szerint a nevelésnek a gyermek életkorához igazodva a mozgást és a testgyakorlást előtérbe helyezve játékosnak és a praktikus ismeretek, gyakorlati munkafogások és eszközhasználat gazdag szemléltetését alkalmazva gyakorlatiasnak kell lennie. Egyik fontos alapvetésük, hogy a lélek műveltsége és tökéletessége a testtől függ, azaz a test a lelki erők kifejlődésének és megnyilvánulásának eszköze (Frank, 1922).

A testi nevelés kérdéseire kitérő legfőbb magyar nyelvű írásokat tanulmányozva (Frank, 1922, Fináczy 1927, Czeke, 1938, Pukánszky–Németh, 1996, Mihalovicsné, 2006) egyértelműen kimutathatóak a lovagi erényeket idéző intelmek mellett az egyes mesterségek alapjainak elsajátítása, a különböző területeken történő tapasztalatszerzés, a kényeztetés kerülése a nevelés során, valamint az időjárási viszonyokhoz való alkalmazkodás alapvetései.

A filantropinumban folyó nevelés fontos jellemzője volt a testi nevelés megkülönböztetett kezelése. A dessai Philantropinumban folyó oktatás hangsúlyos területei az ügyesség, edzettség, szabadság, természetesség.

A filantropisták az intézetben a Comenius, Locke, Wolff, Rousseau által is képviselt testgyakorlás elméletét átültették az iskolai gyakorlatba. Ezt kezdetben a hagyományos lovagi gyakorlatokhoz (vívás, lovaglás stb.) kapcsolták. Emellett új mozgásformák is megjelentek, mint például a rúdugrás, magasugrás, billegő fagerendára mászás, súly cipelése nyújtott karral és húzódzkodás.¹²

A dessai intézet növendékeinek haja rövidre volt nyírva. Ruházatuk bő és kényelmes volt, hideg vízben fürödtek, és kemény ágyon aludtak, gyakran

¹¹ A nőnevelő intézetek világáról részletesen: Virág 2014a.

¹² Ch. Wolke levele Campéhoz 1780. nov. 19. Dessau. In: Schmitt, 2007.

kirándultak, rendszeresen foglalkoztak faragással és esztergályozással, sokat játszottak a szabadban és a mesterséges testgyakorlatokat is jókedvvel végezték. Az is feltűnhetett a látogatóknak, hogy a leckék csak fél óráig tartottak s két lecke közt mindig egy-egy fél órai időt engedtek a gyermekeknek üdülésre (Czeke, 1938).

Dessauban Basedow napi három óra testmozgást írt elő a növendékek számára, ezek közé sorolta a kézműves tevékenységeket, az életgyakorlathoz kötődő készségeket, úgymint hegymászást, kötélén ereszkedést, vékony jégen járást, úszást, evezést, lövést, vízből mentést, védekezést, valamint a gyaloglást és sátorozást (Schmitt, 2007).

A testnevelés iskolai tantárgyként történő bevezetésére Dessauban került sor először. Az intézmény a testi nevelés vonatkozásában legjelentősebb pedagógusa Gerhard Ulrich Anton Vieth (1763–1836), akire a német torna egyik atyjaként tekintettek a tornagyakorlatok általános támogatásában, és a tudományos leírásában végzett tevékenysége miatt (Neuendorf 1932).

Vieth a göttingeni és a lipcsei egyetemen tanult jogot, matematikát, fizikát, a Hochfürstliche Hauptschule tanára, majd igazgatója, a matematika professzora, iskolatanácsos. Már a kezdetektől kapcsolatban állt a Philantropiummal. Tanári munkájában a zene és a gimnasztika is megjelenik, és az ő kezdeményezésére vált a hauptiskolában az angol és az olasz önálló nyelvvé (Euler, 1895).

Fő műve a háromkötetes „*Versuch einer Encyklopädie der Leibesübungen*” (Berlin 1794, 1795, 1818.). Az első kötet címe „*Beiträge zur Geschichte der Leibesübungen*”. A kötet történeti forrásokat és útleírásokat tartalmaz, melyek idegen, vagy rég kihalt népek testgyakorlatairól tudósítanak. Ezzel a munkájával elsőként írt kultúrtörténeti tanulmányt ebben a témában. A bevezetőben hangsúlyozza a testmozgás természetes voltát, ami a legrégebbi időkől kezdve meghatározta a gyerek mindennapjait (Vieth, 1794)¹³. A mű második kötete, a „*System der Leibesübungen*” részletes leírásokat tartalmaz az egyes gyakorlatokról és azok szabályos kivitelezéséről. A könyv megkülönbözteti a passzív (pl. ülés, fekvés, fürdés) és az aktív gyakorlatokat. Utóbbit tovább bontja szellemi és testi tevékenységekre. Hosszasan foglalkozik a különböző életkorúak egészségével, egészen a helyes hintázástól kezdve a betegágyban fekvésig. (Vieth, 1795). A trilógia harmadik kötete az első két rész kiegészítéseit tartalmazza.

¹³ „Leibesübungen wurden ohne Zweifel schon in den ältesten Zeiten getrieben; dieses liegt in der Natur der Sache. [...] Schon das Kind strebt, seine kleine Kraft geltend zu machen. [...] Knaben sich selbst überlassen, [...] machen im Kleinen alles was den Sieger zu Olympia zum Halbgott erhob.” (Vieth, 1795: 1–2.)

A dessai philantropinum jelentősége a testi nevelés terén abban ragadható meg, hogy ez az intézet volt az első olyan német iskola, ahol rendszeres iskolai testmozgást végeztek a diákok olyan tanárok vezetésével, akik más tárgyakat is tanítottak.

A filantropinumok közül a testi nevelés vonatkozásában feltétlenül ki kell emelni a schnepfenthali intézetet. Az intézményt Salzmann dessai mintára alapította a thüringiai Schnepfenthalban Gotha mellett. Salzmann 1786-ban Johann Christoph Friedrich GutsMuthst bízta meg a testnevelés oktatásával intézetében (Schmitt, 2007).

Johann Christoph Friedrich GutsMuths (1759–1839) a hallei egyetemen tanult teológiát, fizikát, matematikát, történelmet, valamint Trapp¹⁴ pedagógia előadásait hallgatta. A neveléstörténet az ő nevéhez köti a rendszeres testnevelés kialakítását (Waßmannsdorf 1884).

GutsMuths a testnevelést a nevelés elválaszthatatlan részeként kezelte. Először a dessai testgyakorlatokat tekintették mintának, majd két év után saját elképzelései szerint alakította a testnevelést. Módszerében a gyerekek egyéni képességeit tekintette kiindulópontnak.

A mozgást metodikailag gondosan felépítette, fokozatosan növelte a terhelést. Ő volt az első olyan pedagógus, aki amellett, hogy oktatott, publikációiban reflektált a praxisra, a tanítás gyakorlatát a komplex általános rendszerbe helyezte, és publikációs tevékenysége révén széles olvasótábor elé tárta (Geßmann 1998).

Írásai közül a „*Gymnastik für die Jugend*” (1793) az iskolai testnevelés első rendszerező munkája. „*Spiele zur Übung und Erholung des Körpers und Geistes*” (1796) című könyve a megfigyelésen alapuló mozgásos és szellemi játékokat gyűjtötte szisztematikus rendszerbe. GutsMuths a különböző játékok pedagógiai és testnevelési funkcióit tanulmányozta, a jelentőségét méltatók ezt tekintik Németország első pedagógiai játékgyűjteményének. A játékok sorában a különböző fejezetek a labda-, tábla-, golyós, bábu-, cölöp-, gyűrű-, téli, társas-, éjszakai, valamint az egyéni játékok sajátosságait mutatják be. Szintén az ő nevéhez köthető az úszástanítás első módszertani könyve, az 1798-ban megjelent „*Kleines Lehrbuch der Schwimmkunst zum Selbstunterrichte*”.

GutsMuths művei az iskolai testnevelés szakanyagának megteremtésén túlmenően a német torna és a játékok rendszerezett munkái (Schröder 1996).

Vieth és GutsMuths példái alapján elmondhatjuk, hogy a filantropinumokban tevékenykedő testgyakorlástanárok már nem csupán gyakorlatmesterek

¹⁴ Ernst Christian Trapp (1745–1818): pedagógus, tanár, iskolaigazgató, az első német pedagógiatanszék vezetője.

voltak, hanem olyan iskolai tanárok, akik könyveikkel megteremtették a német testnevelési irodalom alapjait.

A filantrópok hatása hazánkban is érződött. Magyarországon is megjelenik a hivatásos tornatanár, a báró Vay Miklósnál házitanító Egger Vilmos (1792–1830) festő személyében, aki Magyarország első hivatásos tornatanítója.

A filantropizmus jelenléte az úszásoktatás területén is érzékelhető. Basedow és Guts-Muths az iskolai úszásoktatás és vízből mentés tanítását, az úszásoktatás intézményessé válását kezdeményezték. Hazánkban „*Filantropista úszómester*” címmel 1841-ben jelent meg Csillag Károly úszással foglalkozó német nyelvű szakkönyve. A könyv úszásoktatással, a vízi gimnasztika ismertetésével és egészségtannal foglalkozik. Az első magyar nyelvű könyvet, az „Aradi úszómester”-t 1842-ben adták ki.

A szervezett gimnasztika magyarországi meghonosítása Clair Ignác¹⁵ nevéhez köthető, aki az 1830-as években már saját gimnasztikai intézetben tartott foglalkozásokat. Az intézetről a Honművész című folyóirat 1835. évi számában olvashatunk először. 1836. május 8-tól a lap egymást követő kiadásában sorra jelentek meg közlemények Clair intézetéről. Az ismeretlen szerző a testi nevelés kérdéseinek taglalásakor Locke és Rousseau mellett filantropistákat is említ, Basedow, Salzmann, Trapp és Villaume névével találkozunk az írásokban. Valószínűsíthető a hivatkozások alapján, hogy Clair intézetében a filantropisták által alkalmazott testgyakorlatokat végezték a gyerekek.

A pedagógiai írások

Fontosnak tartottuk megvizsgálni, hogy a korszak pedagógiaelméleti irodalmából mit tartottak érdemesnek lefordítani a korabeli hazai szerzők. 1771-ben jelent meg Locke nevelésről írott műve magyarul, azonban a francia felvilágosodás íróinak pedagógiai művei csak később lettek magyarra átültetve. Salzmann magyarországi hatása egyértelműen érzékelhető, hisz amellet, hogy schnepfenthali intézetébe több magyar ellátogatott, ő és munkatársai műveire sok előfizető akadt Magyarországon, és az írások közül többet magyarra fordítottak (Fehér 1999).¹⁶

¹⁵ Clair Ignác (1794–1866): francia származású magyar tornatanár és vívómester.

¹⁶ A 18–19. század fordulóján magyarul is megjelent néhány műve (Moralisches Elementarbuch nebst einer Anleitung zum nützlichen Gebrauch desselben, Ameisenbüchlein, oder Anweisung zu einer vernünftigen Erziehung der Erzieher, Krebsbüchlein, oder Anweisung zu einer unvernünftigen Erziehung der Kinder stb.). Trapp Versuch einer Pädagogik korabeli magyar nyelvű kiadását nem leltük fel.

A korszak pedagógusai közül Genersich János¹⁷ a magyarországi felvilágosodás korának közismert alakjaként a magyar pedagógiai gondolkodás megújításának is aktív résztvevője volt (Ugrai 2012). Genersich pedagógiai jelentőségét a szakirodalom méltatja (Fehér, 1994, Szelényi, 1915, Szelényi, 1916, Ugrai, 2012), a fókusz ezúttal kifejezetten a filantropista jegyek vizsgálatára helyeztük egyik kiválasztott munkája, az 1792-ben Bécsben megjelent *Beyträge zur Schulpädagogik* című művének áttekintésekor, melyben többször hivatkozik Trapp írásaira. A tananyag ismereteinek elkülönítésében Trapp kategóriarendszerét javasolja (Trapp: *Versuch einer Pädagogik*, Berlin, 1780), és ugyancsak rá hivatkozik a betűtanulósos módszer elvetésének kérdésében, illetve a korán és nem megfelelő módszerekkel történő latin nyelvtanítás kapcsán. (Ugrai, 2012) A számtanoktatás megtervezését Trapp módszerére alapozva javasolja, és az ő útmutatását (*Unterricht in der Religion*) tartja követendőnek a vallásoktatás terén is. Mindezek mellett az alapösztönök összegyűjtésénél, illetve a jutalmazás és büntetés kérdései tekintetében is találunk utalásokat Trapp munkáira. (Genersich, 1792. 78–80, 134–144, 198–212).

A testi nevelés terén a gimnasztika és a testgyakorlatok fontossága mellett a mértékletességet is hangsúlyozza, valamint kiemeli a friss levegőn tartózkodás, a futás, birkózás, ugrás, úszás és egyéb sportok előnyeit (Genersich, 1792: 43–51), mely gondolatok a filantropistáknál szintén markánsan jelen vannak (Schmitt, 2007). Ezek alapján kijelenthető, hogy Genersich nem csupán ismerte a filantropista pedagógusok munkáit, hanem reflektált azokra, illetve be is építette saját pedagógiai rendszerébe.

Fehér (1999) Genersich 1792-ben megjelent írása mellett több munkára is ráirányítja a figyelmet. Ez alapján említjük Fábri Gergely 1773-ban Bécsben kiadott latin nyelvű neveléstudományi munkáját¹⁸, melyben főként Basedow hatása érvényesült. Glatz Jakab, Salzmann schnepfenthali intézetének magyar származású tanára, 1795-ben Pozsonyban adta ki *„Ein Wort über Erziehung”* című a filantropizmus szellemében megformált írását. Kriebel János 1809-ben publikált német nyelvű munkájában¹⁹ Pestalozzi mellett a német filantropisták, főként Campe gondolatai is fellelhetők. Meg kell említeni a sorban Szeberényi János 1810-ben Pozsonyban latinul kiadott pedagógiai művét²⁰, amiben

¹⁷ Genersich János (1761–1823): történész, pedagógus.

¹⁸ „Considerationes rei scholasticae ad publicum juventutis patriae emolumentum in melius vertendae”

¹⁹ „Ansichten der jetzigen Erziehung der Jugend nebst Vorschlägen solche zu verbessern von einem Ungenannten”. Leutschau, 1809.

²⁰ „De praecipuis capitibus primae educationis per paedagogos horumque munera”. Posonii. 1810.

Niemeyer és Pestalozzi mellett Campe és Salzmann gondolatai is megjelentek, illetve Perlaki Dávid magyar nyelvű művét 1791-ből („*A gyermekeknek jó nevelésekről való rövid oktatás*”), melyben Salzmannra és Campéra is hivatkozik (Fehér, 1999). Az említett pedagógiai írások tartalmi elemzését a kutatás későbbi szakaszában tervezzük.

Összegzés

Jelen írás arra vállalkozott, hogy betekintést nyújtson a filantropizmus nevelési ideáiba. A filantropista pedagógiai gondolatok eljutottak hazánkba a német egyetemeken tanuló magyar diákok (Genersich, Váradi Szabó János, Egger Vilmos), a filantropinumok magyar látogatói révén, csakúgy, mint a filantropisták munkáinak (Campe, Trapp, Salzmann) magyarra fordításával, és jelenlétük egyértelműen kimutatható. Gondoljunk csak a nőnevelő intézetek programjaira, a rendszeres testnevelés megjelenésére, melynek első tanára Egger Vilmos, aki a magántanítás után a testnevelést Pesten az Evangélikus Gimnáziumban nyilvánosan is oktatta, Clair gimnasztikaintézetére, a „Filantropista úszómester” címmel 1841-ben megjelent, Csillag Károly tollából származó, úszással foglalkozó német nyelvű szakkönyvre, valamint a magyar pedagógusok filantropista vonásokat mutató írásaira.

A filantropizmus Németországban új alapokra helyezte a tanítás tartalmát és módszereit, a megerősödő polgári réteg szükségleteit figyelembe véve. A polgárosodás folyamata Magyarországon később érzékelhető, de a pedagógiai gondolkodásban és a pedagógiai írásokban hazánkban is jelen vannak a filantropisták eszméi, melyek a magyar olvasók számára is elérhetővé váltak.

Irodalomjegyzék:

- Campe, Joachim Heinrich (1789/1988). *Väterlicher Rath an meine Tochter*. Paderborn.
- Czeke Marianne (szerk.) 1938. Brunszvik Teréz grófnő naplói és feljegyzései. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
- Dessauer Philanthropin. In: Schmitt, Hanno 2007: *Vernunft und Menschlichkeit. Studien zur philanthropischen Erziehungsbewegung*. Bad Heilbrunn: Julius Klinkhardt Verlagsbuchhandlung. ISBN: 978-3-7815-1549-9 St: 183–194.
- Fazekas István et al. (szerk.) 2012. *Die Zips – Eine kulturgeschichtliche Region im 19. Jahrhundert. Leben und Werk von Johann Genersich (1761–1823)*. Bécs: Collegium Hungaricum.
- Fehér Katalin 1999. *A felvilágosodás pedagógiai eszméi Magyarországon*. Budapest: Eötvös J. Kvk.
- Fehér Katalin 1994. Genersich János német nyelvű pedagógiai műve 1792-ből. *Magyar Könyvszemle*, 110. évf. 3. sz. 339–341.
- Fináczy Ernő 1927. *Az újkori nevelés története*. Budapest: Kir. Magyar Egyetemi Nyomda.
- Frank Antal 1922. *A testi nevelés a filantropistáknál*. Budapest: Kir. Magyar Egyetemi Nyomda.
- Geßmann, Rolf (szerk.) 1998. *Beiträge und Bibliographie zur GutsMuths-Forschung*. Sankt Augustin: Academia-Verlag.
- Rathmann János 2004. Genersich János gondolatvilága. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2004/4. 123–134.
- Kornis Gyula 1927. *A magyar művelődés eszményei: 1777–1848*. Budapest: Kir. Magyar Egyetemi Nyomda.
- Leonhard, Friedrich (Hrsg.) 2008. *Pädagogische Welt – Salzmanns Schnepfensthal*. Ausgewählte Texte. Jena: Verlag IKS Garamond. ISBN: 978-3-938203-49-1.

- Mihalovicsné Lengyel Alojzia 2006. A filantropizmus pedagógiája. Johann Bernhard Basedow munkássága. *Iskolakultúra*, 2006/4. 111–120.
- Pukánszky Béla 2011. Az intézményes nevelés két paradigmája a 18–19. századi Európában: „filantropizmus”, „neohumanizmus”. In: Kéri Katalin (szerk.) 2011. *Társadalmi nem és oktatás*. Konferenciakötet. Pécs: PTE BTK.
- Pukánszky Béla – Németh András 1996. *Neveléstörténet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Schmitt, Hanno 2007. *Vernunft und Menschlichkeit: Studien zur philanthropischen Erziehungsbewegung*. Bad Heilbrunn: Klinkhardt.
- Schmitt, Hanno 2007. Zur Pädagogisierung des Raumes im Philanthropismus. Das Beispiel der Salzmannschule Schnepfenthal. In: Schmitt, Hanno (2007): *Vernunft und Menschlichkeit. Studien zur philanthropischen Erziehungsbewegung*. Bad Heilbrunn: Julius Klinkhardt Verlagsbuchhandlung. ISBN: 978-3-7815-1549-9. St: 195–208.
- Schmitt, Hanno 2007. Die Anfänge des Schulsports im 18. Jahrhundert. In: Schmitt, Hanno (2007): *Vernunft und Menschlichkeit. Studien zur philanthropischen Erziehungsbewegung*. Bad Heilbrunn: Julius Klinkhardt Verlagsbuchhandlung. ISBN: 978-3-7815-1549-9. St: 209–224.
- Steinacker Gusztáv 1841. Nevelés ’s nevelő intézetek. *Athenaeum*, 6. sz. 81–87.
- Szelényi Ödön 1916. Néhány lap a magyarhoni nevelés kezdeteiből. *Nemzeti Nevelés*, 37. évf. május. 239–258.
- Szelényi Ödön 1915. Egy régi magyar pedagógus. Adalékok a filantropizmus magyarországi történetéhez. *Magyar Paedagogia* 24. évf. 305–330.
- Szelényi, Edmund von 1916. *Johannes Genersich (1761–1823). Das Lebensbild eines ev. Pädagogen und Theologen der Toleranzzeit*. Wien.
- Szinnyei József 1891/1914. *Magyar írók élete és munkái*. Budapest: Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Udvari Könyvnyomda.
- Tenorth, Heinz-Elmar 2010. *Geschichte der Erziehung. Einführung in die Grundzüge ihrer neuzeitlichen Entwicklung*. Weinheim: Juventa.

- Ugrai János 2012. Im Geist des Philantropismus. Die pädagogische Konzeption von Johann Genersich. In: Fazekas, István et al. (szerk.) 2012. *Die Zips – eine kulturgeschichtliche Region im 19. Jahrhundert. Leben und Werk von Johann Genersich (1761–1823)*. Bécs: Collegium Hungaricum. 55–78.
- Virág Irén 2013a. *A magyar arisztokrácia neveltetése (1790–1848)*. Eger: Líceum Kiadó.
- Virág Irén 2013b. Idegenként egy új hazában – Életképek a 19. századból. *Társadalmi Együttélés*, 2013/3. sz. 1–17.
- Virág Irén 2014a. A filantropizmus jelenléte a magyarországi nőnevelő intézetekben. In: Bárdos–Kis–Tóth–Racsó (szerk): Új kutatások a neveléstudományokban. Változó életformák, régi és új tanulási környezetek. Budapest: MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság. 289–301. p.
- Virág Irén 2014b. Szemelvények a filantropizmus pedagógiai gondolataiból. In: *Science for Education – Education for Science. 3rd International Conference II. volume*. Nitra 2014, 287–297. p. ISBN: 978-80-558-0555-9.
- Würdigung der Lebensleistung Salzmanns. Joh. Chr. Fr. GutsMuths' Rede zur 50-Jahrfeier der Anstalt in Schnepfenthal am 7. März 1834 In Sammlung der Familien Salzmann/Ausfeld unter der Sign. AFA 5303vAFA N1.15. In: Leonhard, Friedrich (Hrsg.) (2008): *Pädagogische Welt – Salzmanns Schnepfenthal. Ausgewählte Texte*. Jena: Verlag IKS Garamond. ISBN: 978-3-938203-49-1. St: 580–584.